

Przemysław Nowogórski

Pretorium w Jerozolimie : historia i archeologia miejsca w kontekście procesu Chrystusa

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 4/2, 27-32

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZEMYSŁAW NOWOGÓRSKI

PRETORIUM W JEROZOLIMIE – HISTORIA I ARCHEOLOGIA MIEJSCA W KONTEKŚCIE PROCESU CHRYSYTA

Od kilkudziesięciu lat trwa w nauce spór o miejsce rezydowania w Jerozolimie prokuratorów rzymskich, czyli o miejsce pretorium. Pozostaje on w bezpośrednim związku z miejscem skazania przez Piłata Jezusa na karę śmierci.

Od czasów wypraw krzyżowych utrwaliła się tradycja widząca pretorium na terenie przylegającej do północno-wschodniego narożnika Świątyni twierdzy Antonia. Do dziś stąd pielgrzymi rozpoczynają Drogę Krzyżową. Analiza źródeł historycznych i wyniki badań archeologicznych wskazują jednak na inne umiejscowienie pretorium – w pałacu królewskim Heroda Wielkiego, przy północno-zachodnim krańcu starożytnej Jerozolimy.

1. Historia.

Pojęcie „pretorium” w świetle rzymskiej historii starożytnej można rozpatrywać w trzech aspektach: militarnym, administracyjnym i sądowym. Pozwala to zdecydowanie lepiej umiejscowić je w Jerozolimie i zrozumieć w kontekście biblijnym.

Najstarsze jest pojęcie pierwsze – militarne. Określało ono miejsce postoju dowódcy wojska. W okresie Republiki był nim konsul z tytułem pretora. Miejsce to mógł stanowić nawet zwykła namiot. Od czasów Oktawiana Augusta praefecti praetorii byli dowódcami gwardii cesarskiej, a pretorium oznaczało wówczas instytucję a nie budynek, w którym się znajdowała.

Drugie znaczenie – administracyjne również znano w Republice, gdyż zarządcami prowincji zostawali propretorowie. Ich siedzibami stawały się pałace zdeponizowanych lokalnych władców, które zwano pretoriami. We wschodnich prowincjach używano miejscowych terminów: greckich, takich jak: „strategion”, „ta basileia”, „he aule”, „he aule basilike”. Rzadko spotykana jest nazwa „praetorium”.

Z biegiem czasu znaczenie terminu „pretorium” uległo rozszerzeniu i objęło również miejsca przebywania zarządców podróżyjących

po prowincjach, szczególnie tam gdzie przeprowadzali rozprawy sądowe. Z tego właśnie powodu pretor mógł mieć nawet dwa pretoria w jednym mieście. Pojawia się jednak problem czy pretor sprawował urząd sądowniczy w miejscu zamieszkania, czy poza nim?

Z dzieł źródłowych, np. *Wojny żydowskiej* Józefa Flawiusza wynika, że sądy mogły odbywać się w dowolnym miejscu (por. *Wojna żydowska*, II, IX, 3, 172).

Od kiedy Judea, po deportacji Archelausa w 6 rok n.e., przeszła pod bezpośredni zarząd Rzymu, jej stolicą ustanowiono znane miasto portowe Caesarea Maritima (Cezarea Palestyńska). Rzymscy zarządcy zamieszkali w dawnym pałacu Heroda Wielkiego (*Wojna żydowska*, II, IX, 2; *Dawne dzieje Izraela*, XVIII, III, 1). W czasie trwania wielkich świąt żydowskich, które gromadziły w Jerozolimie tłumy pielgrzymów, namiestnicy przybywali do Świętego Miasta, aby lepiej nadzorować porządek i spokój. Mogli wówczas mieszkać w jednym z trzech miejsc: pałacu Hasmoneuszów, pałacu Heroda Wielkiego, twierdzy Antonia.

Pierwsza z wymienionych budowli powinna zostać wykluczona, gdyż pałac ten zamieszkiwany był przez rodzinę Hasmoneuszów, przebywającą w Jerozolimie. W czasach Chrystusa zamieszkiwał tu tetrarcha Galilei Herod Antypas. Pozostają więc dwa ostatnie. Można w tym miejscu odwołać się do danych ewangelicznych, w których miejsce skazania Jezusa (poza Ewangelią św. Łukasza) nazywa się pretorium. U św. Jana termin ten występuje cztery razy, a w rozdziale 19, werset 13 używa się nazwy „Lithostrotos”, zamieszczając zaraz hebrajski odpowiednik „Gabbatha”. Pierwszy oznacza „miejsce gładzonych kamieni” lub „plac brukowany”, drugi natomiast pochodzi z języka aramejskiego i oznacza „wypukłość”, „wzniesienie”.

W źródłach żydowskich (Józef Flawiusz, Filon z Aleksandrii) nie używa się nazwy pretorium, a jedynie mówi się o dwóch konkretnych miejscach: pałacu Heroda Wielkiego i Antonii. Filon w *Legatio ad Caium* pałac Heroda nazywa „mieszkaniami prokuratorów”. Podobnie Józef Flawiusz kilkakrotnie wymienia pałac królewski w Jerozolimie w związku z przebywaniem w nim rzymskich zarządców (np. *Wojna żydowska*, II, III, 1–4, 41–54). Bardzo ciekawy opis znajduje się w księdze drugiej *Wojny żydowskiej*, 8, 301–308, który przedstawia proces przed prokuratorem Florusem, mieszkającym właśnie w jerozolimskim pałacu Heroda i zasiadającym na trybuanie ustawionym na placu przed tą budowlą. Jest on niezwykle ważny dla umiejscowienia procesu Chrystusa.

2. Tradycja chrześcijańska o pretorium.

Wraz ze zniszczeniami w Jerozolimie w 70 roku n.e. oraz jej całkowitym zburzeniem w 135 roku n.e. miejsce historycznego procesu Jezusa uległo zatarciu. Z czasem wygasła o nim pamięć, a to spowodowało, że świadectwa tradycji chrześcijańskiej stały się niejednolite, a nawet sprzeczne ze sobą.

Najstarsza tradycja szukała pretorium Pilata niedaleko doliny Tyropeon, na zachód od Świątyni. Od VII wieku n.e., po najeździe arabskim, miejsca tego dopatrywano się na zachodnim wzgórzu miasta (Górne Miasto) w pobliżu Wieczernika, gdzie umieszczano również pałac Kajfasza.

Od okresu wypraw krzyżowych przyjęła się nowa tradycja, która umiejscawiała pretorium w przyległej do terenu Świątyni twierdzy Antonia. Tradycja ta przetrwała do dnia dzisiejszego i z tego miejsca rozpoczyna się Via Doloros.

Wczesnochrześcijańskie itineraria z IV – VI wieku informują o pozostałościach domu Pilata, położonego w pobliżu Tyropeonu. Tu również znajdował się kościół Sancta Sophia, w „miejscu gdzie Jezus został obnażony i ubiczowany”. Kościół ten zniszczyli Persowie w 614 roku, a później nie został odbudowany. Trudno jest dzisiaj dokładnie lokalizować miejsce jego wzniesienia.

Począwszy od wieku VII aż do XII pielgrzymi odwiedzają miejsce skazania Jezusa na Syjonie (chrześcijańskim) niedaleko Wieczernika, gdzie nawet zachował się kamień z odciskiem stóp Chrystusa.

W drugiej połowie XII wieku tradycja chrześcijańska przenosi pretorium do twierdzy Antonia, a w wiekach XIII i XIV zostaje powszechnie przyjęta. Szczerłość źródeł nie pozwala dokładnie wyjaśnić powodów owej zmiany.

3. Archeologia a pretorium.

Przy północno-zachodnim narożniku muru otaczającego teren Świątyni wznosiła się niewielka twierdza, górująca zarówno nad Świątynią, jak i całą Jerozolimą. Najpierw w tym miejscu Hasmoneusze zbudowali twierdzę Baris, a później rozbudował ją Herod Wielki i nazwał Antonia (na cześć Marka Antoniusza). Mało wiadomo o niej archeologicznie, lecz została dokładnie opisana przez Józefa Flawiusza w *Wojnie żydowskiej* (V, V, 8, 243–244). W czasie badań archeologicznych Louis Vincent odsłonił w latach 1931–32 pomiędzy terenem Antonii a wzgórzem północno-zachodnim wybrukowany dziedziniec, znajdujący się w pobliżu łuku Ecce Homo. Zidentyfikował on to znalezisko z ewangelicznym Lithostrotos. Bruk rozciągał się od współczesnej Kaplicy Skazania na śmierć aż do

podziemi klasztoru Sióstr Syjońskich i stanowiły go kwadratowe i prostokątne płyty wapienne (od 1 do 2 m), a całość zajmowała powierzchnię 1900 m². Przy krawędziach płyt wykonano żłobki zbierające wodę odprowadzaną do pobliskiej cysterny. Żłobienia pośrodku płyt miały zapobiec ślizganiu się kopyt końskich po gładzonej powierzchni.

Pod dziedzińcem odkryto podwójną cysternę, lecz trudno ją zidentyfikować z tą zwaną przez Józefa Flawiusza „strution” (*Wojna żydowska*, V, XI, 4, 467). Niektórzy badacze, np. B. Bagatti, uważają, że przed rokiem 70 n.e. była ona otwarta, a tym samym wybrukowany dziedzińiec nie pochodziłby z czasów Chrystusa.

Dla datacji placu duże znaczenie mają badania łuku Ecce Homo. Stojący na terenie Litostrotos, jest częściowo widoczny, częściowo zaś wchłonięty przez północną ścianę bazyliki Ecce Homo, a część południową obejmują budowle muzułmańskie.

Okazuje się, że budowla ta jest znacznie późniejsza niż czasy Chrystusa, i stanowi łuk triumfalny zbudowany przez cesarza Hadriana po 135 roku n.e. Zdobiał on bramę Coloniae Aeliae Capitolinae, rzymskie miasto wzniesione na ruinach Jerozolimy. W czasie badań wykazano, iż filar bramy był posadowiony bezpośrednio na skale, a tym samym bruk „Lithostrotos” układano w ścisłej zależności od łuku Hadriana.

Obecnie większość badaczy skłania się ku łączeniu pretorium z pałacem Heroda, położonym w północno-zachodnim narożniku miasta. Opis tej rezydencji zamieścił Józef Flawiusz w *Wojnie żydowskiej* (V, IV, 3, 161–171). Pałac związany był z systemem obronnym złożonym z murów i trzech wież (Hippikus, Fazael i Mariamme). Budowlę tę oszczędził Tytus w 70 roku n.e., ale zniszczył Hadrian w 135 roku n.e. Nie zburzono jednak całkowicie masywnych fundamentów budowli herodiańskiej. Ruiny te już od czasów wczesnochrześcijańskich łączono z rezydencją Dawida. W czasach bizantyńskich służyła jako schronienie dla przybywających do miasta pielgrzymów, a kształt w jakim przetrwała do dziś nadali jej w pierwszej połowie XVI wieku Selin I i Sulejman II.

W latach 1934–48 badania archeologiczne na terenie pałacu Heroda Wielkiego przeprowadził C.N. Johns odsłaniając pozostałości systemów obronnych. Z kolei w latach 1968–69 wykopaliska kontynuowali R. Amiran i E. Eitan. Późniejsza zabudowa uniemożliwia jednak dokładne przebadanie całego terenu. Na dziedzińcu Cytadeli (bo tak nazywa się obecnie teren dawnego pałacu) odkryto pozostałości dwóch budynków, których ściany pokrywał malowany tynk. Zarówno je, jak i platformę z murów kazamatowych z fragmentami ceramiki herodiańskiej, można datować na czasy panowania Heroda I Wielkiego.

4. Polemika na temat miejsca pretorium.

Przez wiele lat trwała polemika na temat miejsca pretorium, a tym samym miejsca skazania Jezusa. Badania filologiczne, historyczne i epigraficzne, przeprowadzone m.in. przez P. Benoita, wskazują niezbicie na pałac Heroda. Także archeologia zaprzecza datacji dziedzińca „Lithostrotos” i łuku Ecce Homo na I wiek n.e., a więc na czasy życia Jezusa. Można uznać, że argumentów dostarcza tradycja wczesnochrześcijańska umieszczająca w IV i V wieku pretorium w Górnym Mieście. Trudno łączyć tradycję średniowieczną ze starożytną.

Wnosząc na podstawie także analogii z innymi częściami Imperium Rzymskiego można uznać, że przyjeżdżający do Jeruzolimy rzymscy namiestnicy zatrzymywali się w dawnym pałacu Heroda Wielkiego, w Antonii zaś mieszkał dowódca rzymskiego oddziału wojska stacjonującego w Jeruzolimie.

WAŻNIEJSZA LITERATURA PRZEDMIOTU:

ŹRÓDŁA

- Biblia Tysiąclecia*, wyd. I, Poznań – Warszawa 1965.
 B a l d i D., *Enchiridion Locorum Sanctorum*, Jerusalem 1955
 Józef F l a w i u s z, *Wojna żydowska*, przekł. Jan Radożycki, Warszawa 1992.

OPRACOWANIA

- B a g a t i i B., *The Church from the Gentiles in Palestine. History and Archaeology*, Jerusalem 1972.
 A m i r a n R., E i t a n E., *Excavations in the Jerusalem Citadel*, ISRAEL Exploration Journal (IEJ) 20 (1970), 9–17; IEJ 22 (1972), 51–52.
 B e n o i t P., *Prétoire, Litostrotos et Gabbatha*, RB 59 (1982), 533–543.
 C o l l a s o n H., *Jerusalem – Ecce Homo*, RB 73 (1966), 573–574.
 F i n e g a n J., *Archaeology of the New Testament*. Princeton 1969.
 Y a d i n Y. (red.), *Jerusalem revealed Archaeology in the Holy City 1968–1974*, Jerusalem 1976.
 V i n c e n t L. H., *L'Antonia et le Prétoire*, RB 42 (1933), 83–113; 59 (1952), 513–530.
 K r o l l K., *Auf den Spuren Jesu*, Leipzig 1983.

**SOME NOTES ON THE PROBLEM OF THE PLACE OF PRETORIUM
IN JERUSALEM (IN THE CONTEXT OF CHRIST'S CASE).**

Summary

This paper present some observations on the problem of the place of Pretorium in Jerusalem.

The evangelic informations are not quite clear where the Pretorium in Jerusalem was placed. The christian tradition fixed it at Antonia – the ancient fortress in the north part of city, near the Temple. This tradition is from the Crusade period. It don't confirm in the early christian sources.

The plaza, so called Lithostratos, near Antonia, paved with flagstones, and Ecce Homo Arch, were arguments for Pretorium in this place. The precises investigations showed that Lithostratos and Ecce Homo Arch are later, not from Jezsus times, but from times of Emperor Hadrian (2nd century A.D.).

The most of the archaeologist declare for the opinion that the Pilatus Pretorium was placed in the palace of king Herod the Great. It was conformable to the Roman practice – the Procuratores ware employed in the palaces of local monarches.

Transl by Przemysław Nowogórski